

## Reprodukční turismus do České republiky<sup>74</sup>

**Emma Hrešanová**

Speier, A. 2016. *Fertility Holidays. IVF Tourism and the Reproduction of Whiteness*. New York: New York University Press.

Česká republika je jednou z nejoblíbenějších prázdninových destinací v Evropě. Kromě Prahy a dalších historických skvostů jsou však hlavním lákadlem služby reprodukční medicíny. Kniha Amy Speier sleduje reprodukční turismus neplodných amerických párů do České republiky a pátrá po tom, co je dovedlo právě sem. Primárně je založena na hloubkových rozhovorech s reprodukčními cestovateli, představiteli zprostředkovatelských agentur i zdravotníky pracujícími na českých reprodukčních klinikách i na navazujících biografických rozhovorech, které s páry provedla v teple jejich domovů po návratu do USA. Kniha tak má důležitý etnografický rozměr. Celkově autorka sledovala bezmála třicet dvojic, jež mimo jiné bojovaly s neplodností cestou za oceán.

Práci sama autorka řadí primárně do oblasti medicínské antropologie, respektive do domény kulturní antropologie lidské reprodukce a genderu. Svým teoretickým i tematickým zaměřením ale významně přesahuje i do tzv. nových (kritických) příbuzenských studií, jež se zaměřují na současné proměny příbuzenských vztahů a rodinných forem, zejména pod vlivem nových reprodukčních technologií a genetizace. Takto specificky vymezená oblast studia lidských vztahů je v mezinárodním měřítku čím dál tím populárnější. Především studií, které z těchto perspektiv zkoumají reprodukční turismus, v poslední době narůstá. Žádná z nich se však specificky nevěnuje českému kontextu a přinejmenším z tohoto hlediska je kniha Amy Speier unikátní.

Související výzkumná témata v oblasti medicínské antropologie a sociologie s přesahem do antropologie příbuzenství, respektive sociologie rodiny, však rozvíjejí i domácí badatelky. Vedle stěžejní studie o neplodnosti Lenky Slepíčkové (2014) a práce Evy Šlesingerové o genetizaci spřízněnosti a představ o původu národa (Šlesingerová 2015) sem spadá i společná práce těchto autorek s Ivou Šmídovou, která mapuje českou reprodukční medicínu (Šmídová et al. 2015). Té se kromě mé vlastní práce (např. Hrešanová 2008) dotýká i kniha Radky Dudové (2012) o umělém přerušení těhotenství a dřívější práce Jarky Hasmanové Marhánkové (2008) o ženách, jež naopak

<sup>74</sup> Vznik tohoto textu byl podpořen projektem „Migrace a zdraví matek: těhotenství, porod a rané rodičovství“ (Grantová agentura České republiky, grant č. 16-10953S), který je propojen s EU COST Action IS1405 „Building Intrapartum Research Through Health – an Interdisciplinary Whole System Approach to Understanding and Contextualising Physiological Labour and Birth (BIRTH)“, výzkumným rámcem financovaným Evropskou komisí.

v těhotenství odmítaly jakákoliv lékařská vyšetření. Specificky novými reprodukčními technologiemi a tzv. náhradním mateřstvím se ve svém současném projektu GA ČR zabývá i tým doc. Hany Konečné, která jej uchopuje z perspektiv psychologie a zdravotně-sociálních věd (GA ČR 17-07753S). Reprodukčním turismem nejen v souvislosti s reprodukčními technologiemi se zase v rámci našeho aktuálně řešeného výzkumného projektu o migraci a reprodukčním zdraví a zdravotní péči věnuje Alena Pařízková (viz také Pařízková et al. 2018).<sup>75</sup> Obecněji se ovšem tematikou reprodukční medicíny v sociálních vědách nově zabývá celá řada dalších výzkumných týmů (například ten pod vedením Anny Pospěch Durnové, GA ČR 18-10042S).

Kniha Amy Speier však zaujme nejen je. Za podnětnou ji budou považovat i zájemci a zájemkyně o otázky migrace nebo sociální studia kyberprostoru a virtuálních komunit, zejména pokud se navíc věnují i genderovým otázkám. Práce je rovněž příspěvkem do tzv. amerických studií a americké kultury. Ostatně je psána primárně pro americké publikum.

Kniha v pěti kapitolách popisuje trajektorie neplodných amerických párů za dítětem, které je nakonec zavedou i do naší země. Česká republika dnes v celosvětovém měřítku patří mezi přední evropské destinace reprodukčního průmyslu. Hlavním lákadlem není tolik cena, jež stejně nepatří v globálním měřítku k těm nejnižším, ale především anonymní dárcovství oocytů – lidských vajíček – od místních dívek a žen. Dvě třetiny párů, s nimiž autorka prováděla opakované rozhovory, využily na českých klinikách techniky IVF s použitím darovaných vajíček. Pro tyto Američany, kteří byli převážně bílé pleti a nižší střední třídy, byl zásadní evropský vzhled neznámých dárkyň, který měl zajistit a popřípadě posílit jejich pocity spřízněnosti s potenciálním potomkem.

V první kapitole Speier popisuje rozčarování amerických párů s léčbou neplodnosti v USA. Vystihují ji arogantní, nepečující a lhostejní lékaři, primárně sledující co největší zisk, kteří se svými pacienty zacházejí jen jako s „číslem“. Léčba je celkově předražená a naprostá většina lidí z nižší střední třídy na ni nemá, ledaže zaprodá dům a do léčby investuje veškeré své životní úspory. Autorka poznamenává, jak řada jejích informátorů má tři zaměstnání, aby náklady na IVF léčbu zaplatila. A ani to často nestačí. Páry trpící neplodností a zejména ženy chápou své zdraví v individualistických termínech. Plně přejímají individuální zodpovědnost za své zdraví i nemoc. Dělají vše proto, aby byly zdravé, cvičí jógu, zdravě se stravují, snaží se být v klidu, bojují se stresem a myslí pozitivně, jak velí společenský imperativ. Věř, že veškeré toto usilovné snažení a „tvrdá práce“ budou po zásluze odměněny. Jenže kulturní příkaz „Nikdy se nevzdávej, tvrdě dřij a věř, že to dobře dopadne“ nakonec k cíli stejně nevede. A páry jsou pak postaveny před otázkou, co dál.

<sup>75</sup> Více o projektu: Migraceporody.cz.

S jistým řešením přicházejí většinou ženy z postižených párů. Ty hledají útěchu na internetu ve specializovaných fórech věnujících se neplodnosti. Neplodnost je totiž specifická zkušenost, která vede k sociální izolaci. Ženy se často potýkají s nepochopením ze strany svého okolí, pokud se vůbec rozhodnou o tomto stigmatizujícím problému hovořit. „Virtuální biosociální komunity“, o nichž Speier píše ve druhé kapitole, nabízejí jak empatické konverzace, tak řadu tipů a alternativních řešení, i když pro některé ženy jsou tato fóra „přesycena estrogenem“ (s. 48). Přesto jsou zásadní pro vstup na globální trh reprodukčního cestování.

Američanky, jež trpí neplodností, vítají možnosti, které jim globální trh nabízí, avšak jejich šíře může být omračující. Stejně jako v jiných oblastech tyto ženy vítají jakési „balíčky služeb“ (*fertility package*) ideálně zahrnující výhodnou kombinaci efektivních technologií, nízké ceny a bílých dárkyň. Co podle autorky ale nakonec rozhodne pro volbu ČR jako finální destinace reprodukční léčby, je i kvalita poskytované péče. Tu českou zkušené klientky chválí jako jedinečnou, empatickou a samozřejmě levnou. Ostatně jeden americký pár uvedl, že za cenu jednoho IVF cyklu v USA si mohou dovolit čtyři cesty „za početím“ do ČR (s. 59). Co je zde rovněž důležitou hodnotou navíc, je vidina prázdnin. Pod souslovím „IVF Holiday“ konec konců začala své služby prodávat zakladatelka jedné ze dvou zprostředkovatelských agentur.

Tyto „broker agencies“, fungující na bázi neformálních kontaktů, které americkým párům v cizině poskytují zázemí, založily Češky provdané za Američany, samy trpící neplodností, jež se po zkušenostech s předraženým americkým zdravotním systémem navrátily kvůli léčbě do vlasti. Jejich mezikulturní zkušenosti jim posloužily jako základ relativně úspěšného podnikání, do něhož se jim podařilo zapojit i širokou příbuzenskou síť v ČR, zajišťující například provoz rodinného penzionu nebo odvoz z letiště a na kliniku. Speier rozebírá jejich práci zahrnující komodifikovanou intimitu.

Ve třetí kapitole se autorka soustředí na samotné setkání a kontakty mezi americkými pacienty a českými klinikami. Všímá si afektivního diskursu, jehož umně využívají zprostředkovatelské agentury i české kliniky k nalákání zahraničních klientů. Ten řada amerických párů bez problémů přijímá a věří, že zdejší nízká cena je – oproti cenám ve Spojených státech – známkou altruismu místních zdravotníků. Zdejší péče je podle Američanů prostě soucitnější (s. 85). Lékaři vůči nim chovají velký respekt a na rozdíl od těch amerických je nevidí jen jako „chodící peněženky“. Speier si všímá slepoty svých informátorů vůči ekonomickým motivům zdejších zdravotníků a toho, že nejsou s to detekovat neoliberální diskurs, s vervou vstupující do českého zdravotnictví právě dveřmi reprodukčních klinik. Přitom upozorňuje na to, jak odvětví v posledních třech letech zbytnělo. Z 25 klinik nyní v ČR máme 43 (s. 65). Ještě před třemi lety také většinu klinik založili a vlastnili sami lékaři. Dnes je to převážně záležitost velkých investorů (s. 68).

Speier rovněž mapuje proměny v roli zprostředkovatelských agentur. S tím, jak se kliniky učí rozumět své zahraniční klientele a přizpůsobovat jim svůj přístup v nabízení a poskytování zdravotních i jiných služeb, je jejich role čím dál tím křehčí. Původní afektivní služby *brokerů* sice zahrnovaly i jakýsi nezbytný „kulturní překlad zvláštností“ v poskytování zdravotní péče v ČR oproti americkému kontextu (například, že na řadě českých klinik – oproti USA – neposkytnou ženě při gynekologickém vyšetření nic, do čeho by mohla přechodně skrýt svou nahotu. Jedna ze zprostředkovatelek ženám proto radila, ať chodí na vyšetření v sukni.) Nicméně Američanky se ve snaze co nejvíce ušetřit začaly stále více spoléhat na informace od těch, které cesty již absolvovaly. Díky podrobným příručkám a popisům sdíleným na virtuálních fórech se od zprostředkovatelských agentur zkrátka emancipovaly. A začaly být také náročnější. Od svých českých lékařů najednou vyžadují někdy do písmene stejnou léčbu, jakou měly jejich známé před nimi.

Jedním ze způsobů, jak lze ušetřené peníze dobře využít, je investovat je do oddychové části celé cesty. Konec konců „být v pohodě“ a nestresovat se je podstatnou součástí celého procesu a pozitivní myšlení, jak Američané věří, může učinit zázraky. Právě této rovině se Speier věnuje ve čtvrté kapitole. Popisuje, jak si řada párů krátí čas mezi vyšetřeními a zákroky výlety do Vídně nebo Budapešti a jak se pokud možno snaží zapomenout na to, proč v této části světa vlastně je. Speier také popisuje nová přátelství, jež vznikají mezi páry během pobytu. Autorka dokonce v této souvislosti hovoří o „sociálním příbuzenství“ (*social kinship*).

V poslední kapitole se Speier věnuje tomu, jak páry udržují tato nově vzniklá „kvazi-příbuzenská“ pouta i po návratu do USA. Zejména ženy, kterým se podařilo otěhotnět a bojují teď s každodenní péčí o děti, využívají a dále rozvíjejí jak tyto vazby vzniklé v ČR, tak i ty navázané prostřednictvím online technologií. Ostatně ženy mají tendenci vykonávat naprostou většinu činností spjatých s udržováním rodinných a příbuzenských vztahů (s. 142). A takové práce je zapotřebí i při budování vztahu s dítětem, jež se narodilo pomocí darovaného vajíčka. Autorka si všímá dvou soupeřících „diskursů“, ke kterým se rodiče uchylují. Rodiče buď vyzdvihují, jaká je to těžká a náročná práce porodit a vychovávat dítě, anebo svůj vztah k dítěti naturalizují prostřednictvím opěvované vzájemné podobnosti (*resemblance talk*), jež primárně spočívá zejména v barvě pleti. V kontextu americké kultury jde o charakteristiku zásadní, neboť barva pleti, resp. „rasa“, nabývá shodných významů jako pojmy „etnicita“ a „národnost“, jak Speier opakovaně argumentuje (např. s. 77). Ne vždy si však pár z ČR odváží ten „nejlepší suvenýr“, jak aspirující rodiče možného potomka označují. Ani v případě, kdy selhala IVF léčba s použitím darovaných oocytů v ČR, se páry, s nimiž Speier uskutečnila rozhovory, vidiny dítěte nevzdaly a zvolily jinou alternativu, například adopci nebo pěstounství.

Jako výzkumnici, která se dlouhodobě zabývá studiem českého porodnictví, mě fascinuje, že hlavním artiklem, jenž „prodává“ českou reprodukční léčbu na glo-

bálním trhu, je právě *péče* a *respekt* ze strany zdravotníků. Je to v ostrém kontrastu vůči mým dlouhodobým zjištěním, podle kterých řadě žen na české zdravotní péči v těhotenství a hlavně při porodu vadí právě nedostatečný respekt a arogance lékařů (viz např. Hrešanová 2011, 2014). České ženy tedy vnímají své lékaře při porodu obdobně, jako americké ženy vnímají ty své při léčbě neplodnosti. Kladu si otázku, čím to je. Jedná se opravdu o radikálně odlišné segmenty reprodukční medicíny, v nichž vypadá péče jinak a v nichž se pohybují jiní pracovníci s jinými návyky a přístupy? Nebo do jaké míry hraje roli i odlišnost v klientele a charakteru samotného zdravotního „problému“? Jakou roli zde hrají finance přicházející ze zahraničí? Samotná studie na tyto otázky nenaráží, protože se širšímu kontextu českého zdravotnictví a zdravotní péči o reprodukční zdraví nevěnuje. (Dokonce jsou v ní i drobné nepřesnosti ohledně poskytované léčby českým ženám.) Je to škoda. Věřím, že detailnější komparace obou systémů by prohloubila teoretičtější rozměr práce. Některé interpretace se totiž zdají zůstávat na povrchu a za to, co je zjevné, příliš nesměřují. Zvláště ty, které se dotýkají neoliberalismu. Zkušenost českých párů, jež ne nutně musí vnímat placenou péči s nízkými cenami jako tu „soucitnější“ a z nichž mnohé jsou dostatečně stáry na to, aby si pamatovaly z dob komunismu, že i když peníze máš, ne všechno, co potřebuješ, si za ně koupíš, by autorce mohla pomoci vystoupit o abstraktnější rovinu problému výše.

Jistým ospravedlněním toho, že autorka podrobněji nezkoumá širší kontext českého a ani amerického zdravotnictví, je skutečnost, že ve středu jejího hlavního zájmu stojí něco jiného. A tím je celé to nezměrné úsilí amerických párů o realizaci rodičovství prostřednictvím asistovaných reprodukčních technologií. Jenže ani v tomto ohledu se kniha nezapojuje do stěžejních debat na poli současné antropologie příbuzenství, zejména tzv. kritických studií příbuzenství. Jako obzvláště problematický mi připadá onen pojem *social kinship*, kterým autorka označuje vztahy mezi americkými páry vznikající v penzionech a na klinikách během jejich pobytu v ČR. Patrně jde o silná přátelská pouta „na celý život“ (s. 140). Jenže jaký je potom rozdíl mezi příbuzenstvím a přátelstvím? V čem se liší příbuzenská pouta od jiných typů sociálních vztahů? Navíc adjektivum „sociální“ posiluje dojem, že to „opravdické“ příbuzenství je založené pouze na sdíleném biologickém základu, byť jen částečně, což ovšem podrobil silné kritice již David Schneider (1968, 1984). Možná, že vysvětlení je prozaické a pouze je zde zaměněno analytické zacházení a hovorová aplikace termínu. Jenže autorka jeho užití podrobněji nevysvětluje a ani jej nevymezuje vůči dalším významným antropologickým konceptům, jako je třeba „spřízněnost“ (*relatedness*). Jakou analytickou váhu tedy koncept „sociálního příbuzenství“ vlastně má? I přes tyto výhrady, které jakožto výzkumnice ke studii mám, však oceňuji, že kniha je psána velmi čtivě. Považuji ji za vhodnou položku na seznamu četby pro bakalářské kurzy. Lze ji totiž číst i po jednotlivých kapitolách. Může tak přispět k debatám usilujícím o kritickou

reflexi české reality. Ostatně, jak jsem naznačila výše, otevírá důležité otázky, jež se týkají charakteru domácí zdravotní péče i dostupnosti léčby neplodnosti nejen konkrétně v ČR a USA, ale obecně.

## Literatura

- Dudová, R. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Hasmanová Marhánková, J. 2008. „Konstrukce normality, rizika a vědění o těle v těhotenství: Příklad prenatalních screeningů.“ *Biograf*, roč. 47, 56 odst. <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4702>.
- Hřešánová, E. 2008. *Kultury dvou porodnic: etnografická studie*. Plzeň: Vydavatelství ZČU v Plzni.
- Hřešánová, E. 2011. „Porodní zkušenosti českých žen: kvalitativní studie.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 2: 63–74.
- Hřešánová, E. 2014. „‘Nobody in a Maternity Hospital Really Talks to You’: Socialist Legacies and Consumerism in Czech Women’s Birth Narratives.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Vol. 50, No. 6: 961–986, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.6.150>.
- Pařízková, A., Hřešánová, E., Glajchová, A. 2018. „Migrace a porod: sociální aspekty prolínání dvou životních změn ve výzkumu perinatálního zdraví žen.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 54, č.1: 63–100, <https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.1.396>
- Schneider, D. M. 1968. *American Kinship. A Cultural Account*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schneider, D. M. 1984. *The Critique of Kinship*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Slepičková, L. 2014. *Diagnóza neplodnost: Sociologický pohled na zkušenost nedobrovolné bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Šlesingerová, E. 2015. *Imaginace genů: Sociologická perspektiva*. Praha: SLON.
- Šmídová, I., Šlesingerová, E., Slepičková, L. 2015. *Games of Life: Czech Reproductive Biomedicine. Sociological Perspectives*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita. doi: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7734-2015.